

серед демократичних незалежних національних держав можуть виникати лише на основі дотримання принципу державної незалежності членів союзу.

Виникнення конфедеративних об'єднань держав є проявом загальної закономірності сучасного світового розвитку. Поки що ця тенденція пробиває собі дорогу шляхом проб і помилок. Тому потрібна цілісна концепція конфедеративності, яка б не допускала підміни конфедеративних принципів та інститутів федеративними. Розробка такої концепції є головною науковою проблемою дослідження питань конфедерації в конституційному та міжнародному праві.

¹ Ушаков Н.А. Суверенитет и его воплощение во внутрисоюзном и международном праве // Московский журнал международного права. – 1994. - №2.

² Гречко Л.В. Шинкарецькая Г.Г. Понятие конфедерации и СНГ // Московский журнал международного права. – 1994.- №2.

³ Большой энциклопедический словарь. Т.1. – М., 1991. –С.625.

⁴ Костенко М.Л., Лаврєнева Н.В. ЕС после Маастрихта: федерация, конфедерация или международная организация? // Государство и право. – 1994. - №4. – С.108.

⁵ Мала енциклопедія державознавства. – К. – 1996. – С.520.

⁶ Мала енциклопедія державознавства. – К., 1996. – С.520.

⁷ Огірко Р. Конфедерація і міжнародна організація: порівняльна характеристика політико-правової природи // Українське право. – 2000.- №1.

⁸ Равкин Н.В. Европейское Сообщество как субъект международного права // Московский журнал международного права. – 2000. – №2. - С.6-7.

Савчук Ф.О.,

*старший викладач кафедри теорії
та історії держави і права ХГУП,
кандидат історичних наук*

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ УРЯДУ Ю. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО 1659 – 1662 рр.

Сучасні державотворчі процеси, що відбуваються в Україні, супроводжуються зростанням інтересу до вітчизняної історії, прагненням всебічно пізнати і творчо осмислити історичний досвід, набутий на різних, насамперед переломних, етапах поступу суспільства. Нинішній період розвитку держави постійно вимагає відповіді на запитання: як подолати суперечності та небезпеки на цьому нелегкому шляху, які історичні уроки є особливо актуальними.

Однією з проблем, що вимагає, на наш погляд, підвищеної уваги науковців, є дослідження еволюції політичної структури в Українській державі протягом другої половини XVII-XVIII ст. в цілому, і, зокрема, за гетьманування Ю.Хмельницького (1659-поч.1663 рр.), коли все більше втрачався національний суверенітет.

Розробка даної теми становить значний науковий інтерес і тому, що гетьманування Ю.Хмельницького припадає на один із етапів Руїни - складний період в історії козацької України. Питання передумов та причин її руйнації до цих пір залишаються дискусійними. Поза увагою вчених залишився весь комплекс питань внутрішньої та зовнішньої політики уряду Ю.Хмельницького. Змальовуючи гетьмана жалюгідною постагтю, переважна більшість дослідників вдавалася до надмірних спрощень, не помічаючи його спроб розширити межі української автономії, виваженою соціально-економічною політикою запобігти соціальним вибухам в суспільстві, подолати відцентрові тенденції в державі та не допустити її територіального розколу.

Прихід до Ю.Хмельницького у вересні 1659 р. відбувся у складній внутрішньополітичній і зовнішньополітичній ситуації на Україні. На Лівобережжі перебували значні сили російського війська, тому продовження війни з Росією практично означало подальшу ескалацію громадянської війни. Водночас розірвання Гадяцького договору кидало б її у вир воєнних дій із Польщею та Кримським ханством. Шансів отримати самотужки перемогу у них не було. Уряд прийняв вірне на той політичний момент рішення діяти обережно, використовуючи суперечності між Московією та Річчю Посполитою. Ще на початку вересня 1659 р. гетьман послав ченця Нікольського Пустиного монастиря Феодосія до київського воєводи В.Шереметьєва із повідомленням, що “він і все Військо Запорозьке хоче служити царю, як і його батько, і не хоче битися із царської величності ратними людьми, а з ляхами”¹.

Одночасно уряд прагнув заручитися підтримкою турецького султана та зберегти союзницькі стосунки із кримським ханом. Так, у вересні 1659 р. у Чигирині перебував турецький посол, який прибув ще до І.Виговського та після його зречення від влади підтримав новообраного гетьмана й обіцяв Ю.Хмельницькому прислати 40-тисячне військо для боротьби з Росією². Гетьман направив до Бахчисараю посольство із листом до Мехмед-Гірея, в якому переконував хана приділити більше уваги розв’язанню власних державних проблем, зокрема, захисту прикордонних улусів, а не надсилати татар на Україну³. Українські послі, “посилаючись на дружбу Б.Хмельницького з татарами”, заповнювали його у бажанні нового гетьмана зберегти мирні відносини із своїм південним сусідом. Зі свого боку Мехмед-Гірей схилив гетьмана до укладання “миру із польським королем, як своїм давнім паном”⁴. Водночас він пообіцяв попросити турецького султана надати українцям допомогу в боротьбі із Росією та спонукати королівський двір активніше підтримувати військовою силою Ю.Хмельницького⁵. Уряд прийняв рішення відкрито не розривати ні з Польщею, ні з Росією, виграти час і обрати для себе найбільш оптимальний варіант союзу з однією із сусідніх держав, оскільки затверджені польським сеймом Гадяцькі статті не задовольняли більшість козацтва. На початку жовтня уряд надіслав листа до Яна-Казимира та приступає до вироблення Жердівських статей. В листі до короля від 4 жовтня гетьман зазначав, що Військо Запорозьке залишається у підданстві й. к. м. на основі наданих Яном-Казимиром “привілеїв на вольності і свободи”, звинувачував І.Виговського у пролитті невинної крові у міжусобних війнах та обіцяв заспокоїти “задніпровське свавілля”⁶. Жердівські статті були розроблені на основі договору 1654 р. з Москвою, із врахуванням уроків україно-російських відносин у 1654-1659 рр. та передбачали збереження внутрішньополітичного суверенітету Української держави. Окрім пунктів про зміцнення прерогатив гетьманської влади, вони вимагали повернення українському уряду права на міжнародні зносини та участі козацьких посольств у переговорах Росії із сусідніми країнами у складі укладання нею мирних договорів. До складу Гетьманщини повинна була бути включена територія північної Чернігівщини та частина Білорусі, на якій козацькі полки визнали владу українського гетьмана; заборонялось перебування на українській території російського війська і воєвод (за винятком Києва). Підкреслювалися збереження за всіма прошарками українського населення різного роду прав, привілеїв, а також незалежність українського митрополита від російського патріарха⁷.

Проте, через розкол української еліти російській стороні вдалося нав’язати невігідні для України умови Переяславського договору. За ними вона повністю виключалась із міжнародних зносин; гетьманові не дозволялося ані приймати послів, ані відправляти їх в іншу державу; в разі прибуття послів у якихось справах їх мали посилати до царя (ст. 9); ст. 10 забороняла зносини із Кримом, а у 4 ст. містилась вимога без дозволу царя не допомагати іншій стороні⁸.

В цілому статті 1659 р. були значним кроком назад порівняно із договором 1654 р. Зрозуміло, що “державницьке угруповання” старшини бажало скасування невігідних статей,

і з метою їх виправлення до Москви було споряджене велике представницьке посольство, до якого входили 4 полковники: черкаський А.Одинець, чигиринський П.Дорошенко, миргородський П.Апостол, київський В.Дворецький, 2 наказних полковники - корсунський О.Тецкевич, уманський М.Булига і 36 сотників, 2 писарі, 168 козаків⁹. Така кількість української делегації мала б засвідчити Москві всю серйозність запропонованих нею змін та доповнень до Переяславських статей 1659 р. Посольство на початку грудня прибуло до Москви, де мало тривалі переговори із боярами і дяками з приводу нових статей та змін у статтях Б.Хмельницького. Про ці петрактації та резолюції на них Олексія Михайловича було складено протокол, за яким ми можемо прослідкувати вимоги українського уряду: 1) щоб царські воеводи були лише у Києві та Переяславі; 2) послі Війська Запорозького мали право віддавати привезені грамоти безпосередньо цареві і щоб грамоти читалися в присутності послів, а також про повернення незалежного козацького суду; 3) щоб цар не приймав жодних прохань і листів від старшини, духовенства, посполитих і Запорожжя без супроводжуючих їх листів; 4) щоб при мирних переговорах з Польщею та іншими державами послі Війська Запорозького мали "вільний голос"; 5) про скасування заборони зносин із Кримом; 6) про повернення права міжнародних зносин; 7) про пробачення вини родичам і прихильникам .Виговського та про звільнення ясиря, набраного московським військом; 8) про допомогу військам проти поляків і татар; 10) про призначення Житомирського староства під гармату військової¹⁰.

Таким чином, пропозиції українського посольства щодо внесення змін до статей Переяславського договору торкалися всіх сторін державного життя і мали за мету повернути українсько-російським відносинам форму конфедеративного союзу. Проте, російське керівництво не пішло назустріч проханням української сторони. Було дозволено: вислати своїх післанців для участі в переговорах із Річчю Посполитою; з Кримом, Валахією та Молдавією мати тільки зносини у прикордонних справах. Цар погодився із доцільною пропозицією самостійно вирішувати справи у відбитті ворожих наступів на Україну із залученням московських ратних людей, щоб через "велику протяжність доріг Україна не зазнала від неприятели упадку і горя" [307, с.1-8].

Як бачимо, поступки російського керівництва носили другорядний характер. Після царської грамоти на старшинські чолобитні зовнішньополітична діяльність українського уряду переходила в іншу площину: втративши право на самостійний характер, вона велася тільки за дозволом із Москви та під контролем Посольського приказу. Гетьманський уряд намагався скористатися хоч цими обрізаними правами. Так, було прийняте рішення спорядити посольство до Борисова, щоб на переговорах Росії з Польщею захищати національні інтереси. Окрім питання демаркації кордону з Польщею, українське посольство на чолі із В.Золотаренком та його помічниками Ф.Коробкою та К.Матюхою мало домагатися від польської сторони вільного сповідання православної віри на території Речі Посполитої; підпорядкуванню київському митрополиту львівського, володимирського, перемишльського і холмського єпископств; дозволу польським і литовським купцям торгувати в Україні, а українським у Польщі; ставилася вимога у зносинах польського уряду із Військом Запорозьким офіційне користування українською мовою як державною¹¹.

Ці вимоги уряду свідчили не лише про захист інтересів держави, а й про турботу за православне населення у Речі Посполитій та про збереження авторитету козацької України на міжнародній арені. Оскільки Борисівська комісія так і не розпочала своєї роботи, гетьман вислав у березні 1660 р. послів до Варшави, які підтвердили вимоги гетьманського уряду перед королівським двором¹². Не дивлячись на заборону зовнішніх зносин, він намагався відновити відносини із Придунайськими князівствами, прагнучи мати в них політичних союзників, які б

допомогли йому захищати українські національні інтереси. Так, на початку 1660 р. були налагоджені стосунки із трансільванським князем Ракоці, від якого у травні 1660 р. до Чигирини прибув посол Ян Ізграв. Він проінформував Ю.Хмельницького про згоду князя надати військову допомогу українському уряду проти Речі Посполитої¹³. Гетьман підтримав акцію повернення молдавському господарю К.Щербану престол, якого Туреччина наприкінці 1659 р. позбавила влади. Протягом 1660 р. він через уманського полковника М.Ханенка активно вів переговори із К.Щербаном, який осів у Кам'янці-Подільському, прагнучи завдяки військовій підтримці господаря здобути в його особі політичного союзника¹⁴. За дозволом із Москви, Ю.Хмельницький намагався встановити добрі стосунки і з урядом Оттоманської Порти. Наприкінці літа 1660 р. до турецького двору в Єдикулі було вислане посольство на чолі із Д.Кононовим¹⁵. З'ясувати мету посольства не вдалося. Маємо дані із пізніших джерел про намагання гетьмана знайти сильнішого протектора. Можливо, це була його перша спроба в цьому плані.

Таким чином, протягом періоду з жовтня 1659 - до вересня 1660 рр. уряд намагався забезпечити державі внутрішню автономію та право на самостійну зовнішньополітичну діяльність (Жердівські статті), після Переяславського договору прагнув розширити рамки її автономії (місія А.Одинця та П.Дорошенка), дбав про захист українських інтересів та робив спроби заручитися підтримкою придунайських князівств, Криму та Порти у боротьбі проти Польщі.

Підписання Чуднівського договору у жовтні 1660 р. позбавляло гетьманську адміністрацію права на самостійну зовнішньополітичну діяльність. Нагадуємо, що Гадяцькі статті не дозволяли гетьманові приймати іноземні посольства - "жодних посольств від сторонніх держав гетьман приймати не може, а якщо б такі з'явилися, то відряджати їх до королівської величності..."¹⁶. За пунктом 2 Чуднівської умови Ю.Хмельницький був зобов'язаний відмовитися від влади як московського царя, так і інших сусідніх володарів, за винятком польського короля. За пунктом 7 українська сторона повинна була б підтримувати мирні стосунки із Кримом, як "того вимагає приязнь між Річчю Посполитою і ханом Кримським"¹⁷.

Отже, офіційна Варшава прагнула позбавити український уряд права суб'єкта міжнародних відносин, побоюючись, що вона зможе собі знайти союзників проти Речі Посполитої та давала дозвіл лише на зносини із Кримським ханством. Тому з кінця 1660 р. зовнішньополітична діяльність українського уряду проводилася, в основному, в двох напрямках: 1) приймалися заходи по захисту прав і вольностей Війська Запорозького перед королівським двором; 2) зміцнення стосунків із татарськими офіційними колами у надії з їх допомогою звільнити від польської залежності Правобережжя, а від московської - Лівобережжя. За нашими підрахунками, з кінця 1660 р. до кінця 1662 р. із Чигирини було направлено 12 посольств і посланців до Яна-Казимира і відомих державних діячів (М.Пражмовського, Є.Любомирського та С.Потоцького). Так, відразу після Корсунської Генеральної ради у листопаді 1660р. Ю.Хмельницький відіслав свого посланця до Варшави, щоб повідомити короля про своє затвердження та прохати уряд залишити за Військом Запорозьким "попередні вольності і Гадяцькі умови"¹⁸. Крім того, за рішенням самої ради до коронного маршалка Є.Любомирського було відправлено генерального обозного Т.Носача, який мав владнати справи щодо визначення місця розташування коронного війська; а також клопотатися про відкликання Бахчисараєм татарських орд з України і .

На початку грудня до Кракова, де тоді перебував король із двором, Ю.Хмельницький спорядив представницьке посольство за участю С.Голухівського, С.Півня, Я.Креховецького та О.Скородкевича з козаками. Вони мали домагатися підтвердження Чуднівської угоди; повернення православним захоплених уніатами єпископств, церков та їхнього майна і володінь: щоб жовніри не чинили безчинств українському населенню при постоях; пробачення полковникам Т.Цецорі, П.Апостолу, В.Дворецькому за їх підтримку у военній кампанії Московії;

щоб митрополит повернувся до Києва. Ставилася окрема вимога про надання допомоги К.Щербану, а в разі відмови - просити хоча б надання йому притулку на території Речі Посполитої. Чернігівський воєвода повинен приїхати до Чигирин, щоб скласти нові пункти замість викресленого положення про Руське князівство. Посли мали заручитися підтримкою коронних та литовських урядовців та отримати обіцянку короля і сенаторів щодо підтвердження на майбутньому сеймі вимоги українського посольства. Окремий пункт інструкції вимагав оперативного вирішення польськими урядовцями козацьких прохань, бо інакше - "і союзники Польщі перейдуть на сторону Москви"²⁰.

Наприкінці грудня 1660 р. із Чигирин до Яна-Казимира був висланий медведівський сотник С. Опара із царськими грамотами до Ю.Хмельницького, привезені капітаном Ф.Сухотіним. Сотник мав завдання доставити до двору і самого російського офіцера, проте з умовою, що поляки повернуть Ф.Сухотіна до гетьманської резиденції - для обміну його на українців, ув'язнених у Москві. Крім того, сотник повинен був представити королю прохання гетьмана, щоб жовніри і орди не грабували й не спустошували край, а краще були б використані у Лівобережній Україні для боротьби з "барабашами" й російськими залогами: "козаки наших полків давно б пішли за Дніпро, але не можуть залишити своїх дітей і дружин на жовнів і орду". Ю.Хмельницький докоряв Яну-Казимиру за не присилання коронного війська для походу за Дніпро - "хоч в нас і руки віднялись від писання". С.Опара мав також прохати, щоб "король надіслав посланця до хана, щоб той втихомирив орду", яка під личиною допомоги грабує і спустошує Україну та щоб козаків не витіснили із шляхетських маєтків²¹.

Зважаючи на небажання королівського двору псувати стосунки із Мехмед-Гіреєм, гетьманська адміністрація вирішує самостійно розв'язати проблему перебування татарських орд на Україні. З цією метою у грудні 1660р. був укладений договір - "Вічний мир" із Кримським ханством, який передбачав окрім визнання недоторканості державних кордонів обох сторін і надання Ю.Хмельницькому допомоги з Криму проти Москви та лівобережної проросійської старшини²². Він, як і в свій час договір І.Виговського із Кримом у лютому 1658 р., залучав зовнішню силу для владнання внутрішньополітичних конфліктів та надавав можливість кримському керівництву втручатися у внутрішні українські справи. Проте, на нашу думку, іншого виходу в уряді Ю.Хмельницького не було, оскільки Польща, що переживала політичну та економічну кризу, не в змозі була надати суттєву допомогу у боротьбі проти Росії та "барабашів".

Український уряд робить спробу відновити К.Щербана - свого політичного союзника - на господарському престолі у Молдавії, надавши йому воєнну допомогу наприкінці січня 1661 р. Проте вона закінчилася невдачею, не принесла українській стороні жодних позитивних результатів, а лише погіршила стосунки її із Кримським ханством та Туреччиною²³.

У січні 1661 р. до Варшави був висланий посланець житомирський сотник Соколовський, який повідомив королівський двір про заключений "Вічний мир" із ханом та про початок військових дій об'єднаних українсько-татарських підрозділів на Лівобережжі. Сотник мав також клопотатися перед Яном-Казимиром про зрівняння православних у правах із католиками на теренах Речі Посполитої. У лютому 1661р. до королівського двору виїхали Т.Цецюра та П.Апостол - особисто просити про дарування пробачення у Варшаві. Цього ж місяця до Варшави був відісланий генеральний писар П.Тетеря із скаргами гетьмана на порушення польською стороною договірних статей (шляхтичі "...козаків в міщанське тягло записують і збирають з них податки")²⁴.

На початку березня Ю.Хмельницький вислав до хана прилуцького полковника Л.Горленка із козаками, який передав Мехмед-Гірею прохання гетьмана повернути на Україну взятих зимою полонених²⁵.

Ю.Хмельницький висловлював своє незадоволення тим, що польським владцем Речі Посполитої уряд не відправив до Чигирин Ф.Сухотіна, як того просив гетьман та не надав допомоги К.Щербану. У листі до С.Потоцького від 6 березня 1661 р. вимагав у коронного гетьмана “втихомирити” суперінтенданта Вільчковського, жовніри якого чинили різні безчинства, “інакше багато козаків перейдуть на сторону Москви”²⁶.

Взагалі в цей період український уряд, не дивлячись на заборону із Варшави, веде досить жваві дипломатичні стосунки із сусідніми країнами, намагаючись захистити національні інтереси. Про це свідчить і лист канцлера М.Пражмовського до коронного маршалка Є.Любомирського від 21 березня 1661р., в якому скаржився на Ю.Хмельницького, що той не повідомляв безпосередньо йому, канцлеру, про свої зовнішні зносини, а тільки відсилав копії листів. З цього ж документу дізнаємося, що гетьманська адміністрація вислала до Порти чисельне посольство, яке шляхом багатих дарунків султану та запевнень у дружбі мало б засвідчити прихильне ставлення офіційного Чигирин до Османської імперії²⁷.

Про спроби розширити рамки автономії козацької України свідчить зміст розробленої старшинською радою на початку травня 1661 р. інструкції посольству на Варшавський сейм, очолюваному генеральним суддею Г.Лісницьким, писарем В.Глосінським, брацлавським полковником І.Кравченком та колишнім суддею С.Зарудним. Насамперед, послали мали вимагати свободу визнання православ'я, непорушності його прав та ліквідації унії як “псевдорелігії та причини незгоди в суспільстві”. Православній церкві мали б бути повернені захоплені уніатами храми, інакше “народ наш руський і Військо Запорозьке до вірності підданської і зичливості його королівської милості послуг відповідно пунктів Гадяцьких прийти не зможе”. Ставилася вимога гарантії свобод і вільностей “народу руському”; українській шляхті, що підтримувала уряд Ю.Хмельницького, повернути конфісковані маєтки; оплачувати послуги козаків у коронному війську. У Брацлавському, Київському і Чернігівському воєводствах усі уряди повинні були посідати православні шляхтичі, а в Руському, Волинському, Подільському і Волзькому воєводствах - по черзі православна і католицька шляхта. Вище православне духовенство щоб мало право висилати депутатів до коронного Трибуналу. Послали також домагатися збільшення чисельності козацького реєстру до 70 тис. осіб, права вільного проживання козаків у королівських і шляхетських маєтках на території Брацлавського, Київського і Чернігівського воєводств, їх підпорядкування лише владі гетьмана і старшини; права участі у виборах короля, а за військові заслуги козаки “без всяких труднощів” повинні були отримувати нобілітацію. Гетьман і генеральна старшина, взамін за добровільну відмову від титулу Руського князівства, мали одержати староства на діничних правах, полковники - маєтки, сотники - млини, а рядове козацтво ~ платню за службу. Гетьман мав бути обраний шляхом вільних виборів із православної старшини. Послали просили також про амністію всім козакам, що воювали на стороні Москви: щоб ні державні органи, ні приватні особи в майбутньому не чинили щодо них жодних репресивних заходів. Послали мали застерегти сейм, щоб в разі незатвердження ним даних умов українського уряду, Військо Запорозьке не буде підпорядковуватися королю²⁸.

У червні 1661 р. польський сейм, беручи до уваги заключення Кардиського договору між Росією і Швецією, ратифікував більшість положень Чуднівського договору, проте відкинув вимоги українського уряду щодо ліквідації унії, права козаків у елекції короля, збільшення реєстру та ін.

Непоступливість польського керівництва в справі розширення рамок української автономії та затягування із наданням військової допомоги у війні проти Москви спонукають український уряд активізувати стосунки із Кримським ханством та розпочати таємні переговори із московськими офіційними колами про повернення під царську юрисдикцію. Недаремно

Ю.Хмельницький в цей час вислав до Варшави спеціальних послів - М.Булигу, П.Красняка - до короля та канцлера із запевненнями у своїй вірності та спростуваннями “наклепів” щодо гетьманських зносин із Москвою²⁹.

Не дочекавшись реальної допомоги і від польського уряду, Ю.Хмельницький у вересні 1661 р. під Ставищами уклав угоду із Мехмед-Гіреєм, яка передбачала спільний військовий похід на Лівобережжя, регулювала перебування кримських підрозділів на українській території, в певній мірі полегшуючи становище правобережного населення.

У серпні-вересні 1661 р., готуючись до походу на Лівобережну Україну, уряд Ю.Хмельницького знову і знову просить польське керівництво надіслати коронне військо, “щоб Україна не стала руїною.” У жовтні до Вільно, де в той час перебував королівський двір, було відіслане посольство на чолі із Ф.Корбокю та Є.Тецкевичем. Окрім прохання про надання військової допомоги, воно мало клопотатися про те, щоб король наказав швидше розпочати діяльність комісій щодо повернення церков православним та щоб жовніри на території козацької України не забирали хліба у населення й не притісняли його. Одночасно гетьман у листі до Яна-Казимира прохав зменшити кількість комісарів по розв’язанню церковних справ, визначених за Варшавською Конституцією 1661 р., для їх більш оперативної діяльності. У листі від 8 листопада Ю.Хмельницький перепрошував короля, що не може вислати кілька полків у Литву, як того вимагало польське командування, бо в українських фортецях “стоїть озброєний ворог; Військо Запорозьке ослаблене частими ординськими переходами”³⁰. Це вже, як бачимо, акт прямої непокори керівництву Речі Посполитої, оскільки за додатковими умовами Чуднівської угоди (пункти 3, 4) гетьман зобов’язувався надати два полки у розпорядження коронного гетьмана. Можливо, це була адекватна реакція на небажання Варшави допомогти Ю.Хмельницькому в його спробах об’єднати обидві сторони Дніпра під своєю булавою.

Ще одним із порушень договірних статей із Річчю Посполитою стало рішення українського уряду наприкінці 1661 р. усунути з маєтків державців, старост і підстарост, про що гетьман повідомив королівську канцелярію через своїх послів. Цей універсал Ю. Хмельницького скасовував постанову польського сейму про вільне повернення шляхти у свої володіння на території козацької України,³¹ а отже, свідчить, що гетьман та генеральна старшина не були слухняним знаряддям в руках польської влади. Ю.Хмельницький взагалі хотів звільнитися від Чуднівської присяги, для чого відправив ченця Шафронського до константинопольського патріарха з проханням дати дозвіл на її розірвання³².

У березні 1662 р. український уряд робить ще одну спробу розширити автономні права Української держави, відсилаючи посольство у складі корсунського полковника Г.Гуляницького, генерального писаря В.Глосінського, старшин І.Креховецького та Є.Каплонського. Посли мали повідомити польських сенаторів на Варшавському сеймі, що шляхта і орендарі власних і спадкових маєтків чинять утиски козакам, пригнічують їх різними оброками і податками, змушують до панщини, порушуючи цим умови Конституції 1661 р. Тому, щоб зняти соціальну напругу, вони мали домагатися збереження “усіх вільностей” Війська Запорозького та всього українського народу, (пункт 10). Посли мали також просити зрівняти православних архієпископів, єпископів, архимандритів, ігуменів у правах із католицьким духовенством та повернути захоплені земельні володіння (у інструкції конкретно вказувався їх список - Володимирському, Белзькому і Перемишльському єпископам; Дерманському, Дорогобудзьському архимандритам та ін.). Окремий пункт 8 вимагав, щоб землі православних церков залишалися недоторканими. За пунктом 7 мали просити про підтвердження нобілітації та маєтностей, даних Конституцією 1661р. Четвертий пункт інструкції нагадував про обіцянку польського уряду виконати Гадяцькі пакти перед Військом Запорозьким³³. Крім того, в листі, який мали передати королю,

Ю.Хмельницький радив для швидкого вирішення справ у поверненні православних церков утворювати комісії у складі не більше чотирьох осіб.

Перед початком роботи сейму гетьман спільно із митрополитом Д.Балабаном надіслали ще один лист до Яна-Казимира з проханням посприяти у справі наведення православної єрархії забраних уніатами церков та земель³⁴. На Варшавському сеймі в травні 1662 р. українське посольство, натрапивши на сильний опір католицьких послів у вирішенні релігійних питань та отримавши звістку про рішення Польщі розпочати переговори в Литві із московськими комісарами, було змушене погодитись, щоб висунуті вимоги були розглянуті наступним сеймом³⁵.

Зволікання польським керівництвом з наданням “потужної” допомоги змушували Ю.Хмельницького погрожувати Варшаві перейти “служити на сторону більш сильнішу”. Навесні 1662 р. французький посол при Варшавському дворі відзначав, що “Ю.Хмельницький вислав своїх послів до Туреччини, аби там шукати допомоги для своєї України”³⁶. Протягом квітня-липня 1662 р. гетьман направив сім посольств та посланців до Бахчисараю, щоб просити хана та візиря надати йому військову допомогу³⁷. Щоб не порушувати договірних стосунків із Кримом, Ю.Хмельницький у травні надіслав листа до запорозького полковника І.Сірка, щоб той “із кримським царем сварок не чинив, і під ногайські улуси не ходив”. Відправлений до Варшави в середині жовтня 1662 р. генеральний суддя Г.Лісницький передав королю, що взаємна ворожнеча Польщі і Росії розорила Україну і посилила там позиції Туреччини і Криму. Він також повідомив польське керівництво про остаточне рішення Ю.Хмельницького скласти гетьманські повноваження. Проте, не зважаючи на заборону права міжнародних зносин за умовами цих договорів, уряд продовжує проводити зовнішньополітичну діяльність. Не отримавши суттєвої військової допомоги від Речі Посполитої у спробах об’єднати Правобережну Україну із Лівобережною, гетьман активізує свої відносини із Кримом та Туреччиною, намагаючись розірвати договірні стосунки із Польщею та знайти сильного протектора.

Українська держава в 1659-1662 рр. переживала досить складний і трагічний період свого існування. Міжусобна боротьба за владу породила проблему її територіальної цілісності. Обидва договори - Переяславський з Росією та Чуднівський з Польщею повністю виключали Україну із міжнародних зносин, забороняючи право уряду на самостійну зовнішньополітичну діяльність. Через поразку у втіленні в життя Жердівських статей з кінця 1659 по кінець 1662 рр., він ставить питання перед офіційними колами Речі Посполитої та Росії лише про захист автономних прав Української держави та можливості розширення їх рамок. Непоступливість спочатку першого, а потім і другого штовхають уряд до більш тісного співробітництва із Кримським ханством. При неспроможності самостійно вирішувати внутрішні проблеми, а зокрема, об’єднати Правобережну Україну разом із Лівобережною, закріплюється тенденція покладатися на підтримку іноземних держав. Військова допомога ханського двору Ю.Хмельницькому у боротьбі з опозицією та російськими підрозділами призводить до посилення втручання Криму у внутрішні українські справи. Невдалі спроби Ю.Хмельницького об’єднати під своєю булавою обидві сторони Дніпра та загострення боротьби за владу між лівобережною старшиною приводить в кінцевому результаті, до фактичного розколу Української держави на два гетьманства.

¹ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссиею (далі - АЮЗР). - Спб.: Тип. Ф.Елеонского и К', Т.XV. - 1892. - С. 441.

² Гданський воєводський архів. - Ф.300, 53 Листи і документи. - Спр. 89 Лист Ю.Венгерського до С.Беньовського. - С. 77-78.

³ АЮЗР. - Спб.: Тип. В.Пратца, Т.VII. - 1872. - С. 299.

⁴ Архів Головної Акти Давніх у Варшаві (далі - АГАД). - Ф. АКВ - Відділ Татарський. - Картон 61 Дипломатичне листування урядів Польщі та Криму. - Течка 32.

- ⁵ Там само. -Течка 86.
- ⁶ Бібліотека музею Чарторийських у Кракові. Відділ рукописів. - Спр. 402. - С. 319.
- ⁷ Бантыш-Каменский Д.Н. Источники малороссийской истории. - М.: изд. Ун-та, 1858. - Т.І. - С. 100-102.
- ⁸ АЮЗР - Спб.: Тип. П.А. Кулиша, Т.V. - 1867. - С. 365-366.
- ⁹ Дневальные записки приказа тайных дел (7165-7183), сост. Белокуровым С. А. // ЧОИИДР. - М., 190. - Кн. 224. - С.3.
- ¹⁰ АЮЗР.-Т.5.-С. 122.
- ¹¹ Російський Державний Архів Давніх Актів. (далі - РДАДА). - Ф. 124 Малоросійські справи. - Оп.1. - 1660 р. - Спр.8 Приїзд в Москву послів від Ю.Хмельницького...
- ¹² Акты Московского государства, изданные императорской АН под ред.Д.Самоковсова. - Т.3. - 1901. - С. 46.
- ¹³ Там само. - С. 102.
- ¹⁴ Національна Бібліотека України, Інститут Рукописів (далі- НБУ, ІР). - Ф. ІІ 15577-15581. Молдавські справи Посольського приказу. - Ств. 3, 1660 рік. - Указ царя до В.Шереметьєва. - С. 3.
- ¹⁵ РДАДА. - Ф. 124 Малоросійські справи. - Оп.1. - 1660 р. - Спр. 12 Список з грамоти до царя від Ю.Хмельницького...-С. 31-34.
- ¹⁶ Volumina Legum: Prawa, Konstytucyc u przywilie Krolestwa Polskiego, Wiekłego xiestwa Litowskiego w szyskłych prowncy należacych na walnych sejmiech Koronnych. - Petersbyrg, 1859. - Т.IV. - S. 299.
- ¹⁷ Бібліотека Народова у Варшаві. Відділ мікрофільмів. - Ф.Бібліотека Чарторийських. - Теки Нарушевича. - М/ф 16460. - С. 381-383.
- ¹⁸ Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов (далі - ПКК). -1898. - Т.Ш. - С. 29-30.
- ¹⁹ Там само. - С. 45-46.
- ²⁰ НБУ, ІР. - Ф. ІІ 22179-22194 Дипломатичні відносини між Росією, Україною, Польщею, Туреччиною, Швецією, татарами (1652-1717). - Спр.22182 Інструкція від Ю.Хмельницького послам на сейм.
- ²¹ ПКК. -1898. - Т.ІП. - С. 74-77.
- ²² Wojcik Z. Rywalizacia polsko-tatarska oUkraine na przelomie lat 1660-1661 // Przegląd Historyczny. - 1954. - Т.XLV. - S. 629.
- ²³ НБУ, ІР. - Ф. ІІ 15401-15424. Белгородський стіл. - Ств.404. Відписка Г.Ромодановського. - С.244-245.
- ²⁴ АЮЗР. - Т.7. - С. 320.
- ²⁵ Там само. - С. 246.
- ²⁶ Материалы по истории Малороссии (1660-1664). - Отд.3. - Т.IV. - К., 1854. - С. 81-83.
- ²⁷ Бібліотека Польської Академії Наук у Кракові. Відділ рукописів. - Спр. 1065. - С. 46.
- ²⁸ АГАД. -Ф. Архів Браніцьких із Сухой. - Спр.124/147 Інструкція українському посольству на Варшавський сейм 1661 р. - С. 114-116.
- ²⁹ Материалы по истории Малороссии (1660-1664). - Отд.3. - Т.IV. - К., 1854. - С. 106-110.
- ³⁰ Там само. - С. 115-136.
- ³¹ Volumina Legum: Prawa, Konstytucyc u przywilie Krolestwa Polskiego, Wiekłego xiestwa Litowskiego w szyskłych prowncy należacych na walnych sejmiech Koronnych. - Petersbyrg, 1859. - Т.IV. - S. 390.
- ³² Материалы по истории Малороссии (1660-1664). - Отд.3. - Т.IV. - К., 1854. - С.152.
- ³³ Материалы по истории Малороссии (1660-1664). -Отд.3. - Т.IV. - К., 1854. - С. 177-179.
- ³⁴ Там само. - С. 158.
- ³⁵ Mironowicz A. Prawoslawie I unia panowania Jana-Kazimiera. - Warszawa, 1997. - S. 197.
- ³⁶ Marcinkowski K. Predlozenia Stef. Czarnieckiego 1661-1662. - Filadelfia. - S. 131.
- ³⁷ НБУ, ІР. - Ф. ІІ 15425-15487. Кримські справи Посольського приказу. - Книга 43, 1662 рік. Маметша князь оповідав... - С.3-26.
- ³⁸ Там само.-С. 10.